

The article proposed methodological advice to explore the theme «Zhvanetsko campaign in 1653 and its consequences for the Cossack Ukraine» and the most important sources that allow us to trace the beginning of the campaign, the arrival of the Polish troops to Zhvanets, the course of its siege Ukrainian and Crimean units of the Polish-Crimean negotiations and conclusion Kamenets agreement on 15 December.

Key words: source Zhvanets, the siege, the king, the hetman, Khan, Polish, Ukrainian, Tatar, negotiations, contract.

Отримано: 03.10.2015 р.

УДК 378.016:94(477)«16»

Олександр Григоренко

**ВИВЧЕННЯ ТЕМИ «НАЦІОНАЛЬНА
РЕВОЛЮЦІЯ XVII СТОЛІТТЯ В УКРАЇНІ»
В ПРОЦЕСІ ВИКЛАДАННЯ НАВЧАЛЬНОЇ
ДИСЦИПЛІНИ «ІСТОРІЯ УКРАЇНИ» У ВИЩІЙ ШКОЛІ
(за працями академіків В. Смолія і В. Степанкова)**

У статті аналізуються методологічні проблеми вивчення Національної революції XVII століття в Україні за працями видатних вітчизняних істориків – академіків В. Смолія і В. Степанкова. Акцентується увага на тому, що використання праць цих авторитетних дослідників є ефективним засобом у справі патріотичного виховання студентської молоді, формування національної свідомості, відродження національної гордості та історичної пам'яті.

Ключові слова: Валерій Смолій, Валерій Степанков, лекція, семінар, Національна революція, Богдан Хмельницький, гетьман, держава, козацтво, Поділля, Волинь.

Історичний розвиток засвідчує, що успіх, соціальний добробут, як правило, з'являються в тих суспільствах, де домінують фундаментальні цінності, загальнонаціональна злагода, авторитет людини праці, співіснують різні форми власності. З утвердженням державної самостійності Україна вийшла на шлях цивілізованого розвитку. В доленосні часи в історії кожного народу з'являються постаті, роль і значення яких у становленні його державності, формуванні національної самосвідомості, зародженні величі душі та стійкості духу виходять далеко за межі історичного бачення, соціального тлумачення і політичних амбіцій не лише сучасників, а й багатьох прийдешніх поколінь. Пріоритетним у розбудові незалежної молоді Української держави є наявність особистостей високого інтелекту, що володіють сучасними знаннями, досвідом, постійно аналізують динаміку вітчизняних і світових подій як в соціальному, так і в економічному напрямках, здатні випереджати та прогнозувати розвиток, акумулювати можливості й сили,

підпорядковані колективи на найважливіших ділянках для досягнення мети. Існує відомий вислів: «Історію творять особистості». Він містить у собі велику долю істини. Бо ж історія – це не що інше, як біографія, це – біографія предків, колективів, особистостей. Досвід свідчить, що навіть, якщо всі необхідні історичні умови наявні, велику роль відіграють особисті якості керівника: його кваліфікація, світогляд, масштаб мислення, вміння працювати з людьми та вести їх за собою, воля, розум, цілеспрямованість. За свою багатовікову історію з подільської землі вийшло багато людей, які прославили свій рідний край й стали відомими у всьому світі. Особливо почесне місце серед славетної когорти видатних особистостей, що своєю невтомною, титанічною працею, яскравим розумом, організаторським талантом внесли неоцінний внесок у розвиток науки, освіти та культури в Україні й зробили нашу країну ще більш відомою у світовому співтоваристві належить авторам багатьох монографічних узагальнень, підручників, посібників, вченим зі світовим іменем, видатним представникам наукової еліти нашої держави: доктору історичних наук, професору, головному науковому редактору «Українського історичного журналу», академіку НАН України, директору Інституту історії України НАН України Валерію Смолю і доктору історичних наук, професору Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка, академіку Української академії історичних наук Валерію Степанкову. Це люди широкого світогляду, креативні, толерантні й надзвичайно працелюбні. Своїми працями з різноманітних аспектів української історії, переважно доби середньовіччя та нового часу, а також ґрунтовними розробками у сфері теорії та методології історичної науки добре відомі не лише в Україні, а й далеко за її межами.

Важливе місце в науковій діяльності цих двох сучасних українських істориків займають фундаментальні дослідження актуальних проблем історії України XVII ст., зокрема, української Національної революції. В. Смолий і В. Степанков у співавторстві й індивідуально працюючи над взаємозв'язаними фундаментальними проблемами української історії XV-XVIII століть: роль козацтва, зміст, характер, перебіг й хронологічні межі Національної революції; утворення, функціонування й боротьба за незалежність Української держави; українські державна ідея XVII-XVIII ст. опублікували значну кількість монографій, статей і брошур, які стали якісно новим словом у вітчизняній і світовій історіографії з даної проблематики, активізували пошуки дослідників до вузлових проблем історії України.

Вища школа є найважливішим соціальним інститутом, в якому відбувається становлення сучасного молодого покоління. Складний і різноплановий процес соціальних змін, що охоплює всі сфери суспільства й освіти, зокрема, вимагає підвищення

ролі особистості в усіх сферах суспільного життя. Для вищих закладів освіти розроблено цикл гуманітарних навчальних дисциплін. У цьому комплексі є обов'язковим вивчення історії України, яка тісно переплітається з історією народів Європи і всього світу, пов'язана з розвитком світової цивілізації. Найважливіша її функція – виховання у студентської молоді патріотизму, високих гуманістичних якостей, норм цивілізованого співжиття і злагоди.

У наші дні вивчення вітчизняної історії стало важливим чинником формування особистості сучасного типу – свідомого громадянина України, патріота незалежної Української держави. У вищій школі історія, поруч з іншими суспільствознавчими дисциплінами, покликана дати науково-узагальнюючі знання з практичним їх використанням у життєвій діяльності.

Викладання навчальної дисципліни «Історія України» дає можливість студентам забезпечити глибоке вивчення процесу виникнення і розвитку українського етносу як автохтонного на своїй землі, прищепити їм глибокі знання української історії як основи патріотизму, почуття гордості за належність до народу України. Така роль вивчення вітчизняної історії набуває особливої ваги у зв'язку з тим, що розбудова незалежної Української держави знаходиться на початковому етапі, при фактичній відсутності у більшості громадян, у тому числі студентів, достатньої обізнаності з історичним досвідом, тисячолітніми традиціями народу. Історичні знання безпосередньо впливають на молоде покоління, його національні почуття. Тут доцільно згадати про висновок французьких істориків, чому у франко-прусській війні 1870-1871 років Франція потерпіла поразку, а Пруссія, яка перед тим триста років нічим себе не виявляла, перемогла. Висновок французьких істориків був однозначним: війну виграв німецький шкільний вчитель історії. Саме він виховав те покоління німців, яке було сповнене рішучості об'єднати країну, яких би жертв це не коштувало. Відповідальність викладача історії за національне виховання і національну ментальність визнана в усьому світі.

Використовуючи значний фактичний матеріал при проведенні лекційних і семінарських занять, під час виховної позааудиторної роботи з студентською молоддю, викладач може сповна мобілізувати героїчне минуле вітчизняної історії для їх виховання як справжніх патріотів своєї рідної землі. Викладач може довести до свідомості студентів, що нація стає могутньою лише тоді, коли більшість її представників пізнає своє історичне коріння, свою етнічну спорідненість, пов'яже перспективу історичного поступу своєї країни з єдністю духу і дій її громадян. Посилення національно-патріотичного спрямування історичної освіти є особливо важливим сьогодні, коли соціальна психологія населення значною мірою ще перебуває в полоні догми псевдо-соціалістичного інтернаціоналізму і з настоюю ставиться до національно-патріотичного руху та його ідейних засад.

На сучасному етапі розвитку історичної науки надзвичайно важливими залишаються питання історії козацької доби XVI-XVIII ст. та дослідження й збереження пов'язаних з нею пам'яток історії, культури та архітектури. Це одна з найважливіших тем навчальної дисципліни, бо розв'язання проблеми українського відродження, національного самовизначення неможливе без викладання та вивчення правдивої історії українського народу, котра повинна включати увесь спектр історичного життя великого народу.

Однією з визначних подій в історії українського народу є Національна революція XVII століття, яка стала переломним моментом його суспільно-політичного і соціально-економічного розвитку. У 1898 р. М.С. Грушевський з нагоди 250-річчя від початку революції писав: «Є події, що по короткім часі мають виключно історичне, сказати-б антикваричне значіння; є знов такі, що служать вихідною точкою для дальших поколінь на довгий час, сотворюють для них цілком нові обставини життя, виносять на верх змагання й ідеї, що стають боєвим прапором для віків, святощами для одних і страхом для других. Се те, що звичайно зветься епохами. Для українського народу такою епохою була Хмельницина. Її можна порівняти з значенням реформації для німецького народу, французької революції для Західної Європи. Ми досі шукаємо на собі етапи перемін, витворених Хмельнициною...»¹.

Щонайповніше звертається увага на питання, які викликають труднощі у їх вивченні студентами, зокрема, визначення деяких з найголовніших особливостей Української держави. По-перше, на відміну від європейських, провідну роль в її утворенні та функціонуванні відігравала не традиційна для тогочасного суспільства еліта, а дрібні землевласники-вояки (козаки), котрі не виступали визискувачами інших станів й існували за рахунок власної праці. Це справді унікальний випадок в європейській політичній історії.

По-друге, відсутність шляхетського стану й відкритість козацького для вступу представників інших станів і верств докорінно відрізняли соціальну структуру суспільства козацької України від соціальних структур інших країн. У зв'язку з цим істотно різнилися спрямованість і зміст соціальної політики урядів України та інших держав.

По-третє, незавершеність процесу становлення політичної еліти спричинила слабкість її консолідації, гострі суперечності між різними угрупованнями й жорстоку міжусобну боротьбу за владу, що стала однією з головних причин розпаду держави на два гетьманства.

По-четверте, відсутність досвіду державного будівництва й слабкість інтелектуальної еліти зумовили неприпустиму недооцінку значимості розробки й прийняття правових актів (кодексів), які б юридично закріпили й оформили зміни,

що сталися в суспільстві в роки революції. Прийнятий, очевидно, в червні 1648 р. документ «Статті про устрій Війська Запорозького» хоч, як засвідчують деякі джерела, і торкався, крім суто військової сфери, й інших сторін суспільного буття, все ж не розв'язував основної проблеми.

По-п'яте, винятково важлива роль мілітарного фактора у функціонуванні суспільства й держави (гетьман Війська Запорозького водночас виступав володарем держави, полково-сотенний адміністративно-територіальний поділ, назва держави – «Військо Запорозьке»). Військові (гетьман, полковники, сотники, отамани) очолювали всі керівні державні посади, що не могло не позначитися негативно на суспільно-політичному розвитку країни. Збереженню цього феномена сприяли нескінченні воєнні дії, що їх вела козацька Україна за незалежність, які висували армію на чільне місце, а держава перетворювала у великий військовий табір.

Особлива увага в процесі вивчення теми звертається на те, що метою боротьби, яка розпочалася в Україні в 1648 р., було:

- добитися ліквідації національно-релігійного гніту Речі Посполитої й не допустити його запровадження з боку Московії чи Османської імперії;
- розбудувати національну соборну державу й відстояти її незалежність;
- ліквідувати модель соціально-економічних відносин, що ґрунтувалася на великому й середньому феодалному землеволодінні, фільварко-панщинній системі господарства, закріпаченому чи феодално залежному селянстві, й утвердити нову, основу якої становила дрібна козацька й селянська власність на землю й сільськогосподарські угіддя, праця вільної людини.

Визначальним було виборення Україною незалежності, бо лише вона відкривала перспективу збереження революційних соціально-економічних завоювань й могла запобігти феодалізації суспільних відносин (входження до складу будь-якої з сусідніх імперій – Речі Посполитої, Московії, Порту на тих чи інших політичних умовах неминуче вело до реставрації феодалізму).

Як вважають сучасні історики В. Смолій і В. Степанков, за своїми масштабами (територіальними й масовістю участі населення); змістом, формами й метою боротьби; якісними змінами, що відбувалися в різних сферах буття нації та суспільства, подія, яка розпочалася в 1648 р., становила набагато складніше соціально-політичне явище української історії, ніж те, що визначається термінами «повстання» і «війна». Адже «повстання» (їх були сотні) і «війни» (внутрішні – громадянські і зовнішні – проти агресії сусідніх держав) входили до неї як складові частини. У зв'язку з цим їй необхідно визнати як «революцію». Враховуючи, що домінантою змісту останньої була бо-

ротьба за незалежність і соборність України, її доцільно характеризувати як «національну». Типологічно близькою вона була до Нідерландської революції, з якою мала чимало спільних рис.

Виходячи із змісту події слід переглянути як неслухняні широко використовувані в історіографії терміни «козацьке повстання», «козацька війна», бо вони ігнорують національно-визвольну спрямованість боротьби нації, зводячи, по суті, до внутрішнього соціального конфлікту в Польщі між козацтвом і селянством, з одного боку, та шляхтою й урядом – з другого. Неточною є дефініція «козацька революція», оскільки також акцентує увагу лише на соціальному моменті, залишаючи осторонь національно-визвольний. Не всю повноту змісту події відображає й термін «Визвольна війна» (останнім часом переважно вживається як «Національно-визвольна війна»). Чому? По-перше, він не враховує того факту, що з українсько-польською військовою поєднувалася й перепліталася соціальна боротьба всередині українського народу, по-друге, ігнорує процес державотворення, становлення нової моделі соціально-економічних відносин.

Відкритою проблемою залишається визначення хронологічних меж революції. У вітчизняній історіографії в 1990-х рр. окреслився перехід від її датування 1648-1654 рр. до 1648-1657 рр. В. Шевчук висловив міркування, що Визвольна війна завершилася у 1678 р. із знищенням турками Чигирини, а юридично оформлено її поразку Вічним миром між Московією і Річчю Посполитою в 1686 р. У 1992 р. академіками В. Смолієм і В. Степанковим було запропоновано нову концепцію Визвольної війни, за якою вона закінчувалася у 1676 р. ліквідацією державних інституцій у Правобережній Україні, що збіглося з відреченням від влади П. Дорошенка². Ця гіпотеза не дістала аргументованого спростування у працях науковців. Навіть не сприймаючи її, наприклад, І. Рибалко констатував, що можна погодитися з В. Смолієм і В. Степанковим у тому, що події 1648-1676 рр. «становлять собою ланки єдиного процесу боротьби українського народу за створення національної держави, її незалежність і територіальну цілісність»³. І віднайдені останніми роками нові джерела в архівосховищах й рукописних відділах бібліотек Польщі та Росії утверджують у правомірності існування запропонованих науковцями хронологічних меж Національної революції XVII ст.

У розвитку Національної революції можна виділити кілька періодів.

Перший (лютий 1648 – червень 1652 р.) характеризується найбільшим розмахом й інтенсивністю національно-визвольної і соціальної боротьби. Відбувається бурхливий процес розвитку державних інституцій, формування національної ідеї, становлення політичної еліти. Основними завойованими були: виборення у червні 1652 р. де-факто державної незалежності й успішне завершення Селянської війни.

Другий (червень 1652 – серпень 1657 р.) відзначається погіршенням економічного і політичного становища козацької України та активними пошуками союзників на міжнародній арені з метою розгрому Речі Посполитої й возз'єднання в межах держави всіх етноукраїнських земель. В політичному розвитку встановлюється монархічна форма правління в особі спадкового гетьманату.

Третій (вересень 1657 – червень 1663 р.) охоплює час різкого загострення соціально-політичної боротьби, що вилася в громадянську війну й призвела до розколу козацької України на два гетьманства (Правобережне і Лівобережне) та виділення Запорозжя в окрему політичну силу.

Четвертий (липень 1663 – червень 1668 р.) ознаменувався прагненням польського і російського урядів поділити Українську державу (що й сталося згідно з Андрусівським договором 1667 р.) та відчайдушною боротьбою національно-патріотичних сил за возз'єднання козацької України.

П'ятий (липень 1668 – вересень 1676 р.) припадає на нове загострення політичної боротьби (1668-1669, 1674 рр.), посилення втручання іноземних держав у внутрішні справи України, ліквідацію державних інституцій у Правобережжі та його жакливе спустошення польськими, кримськими, турецькими й російськими військами.

Використовуючи за основу праці академіків В. Смоля і В. Степанкова бажано з'ясувати особливості Національної революції, причини поразки та роль в історичному поступу України. Основні з особливостей такі:

- національно-визвольна боротьба точилася не лише проти Речі Посполитої (як це традиційно зображується в історіографії), але у такій самій мірі й проти інших ворогів незалежності – Московії, Криму, Порту;
- існування тісного взаємозв'язку і взаємовпливу національно-визвольної, релігійної й соціальної боротьби; деструктивність анархоохлократичних рухів знедолених мас;
- переростання соціальної боротьби у Селянську війну 1648-1652 рр., яка завершилася утвердженням нової моделі соціально-економічних відносин;
- довготривалість, нерівномірність й суперечливість розвитку революції, що супроводжувався різкими спалахами соціально-політичної боротьби в українському суспільстві;
- відхід з осені 1649-1651 рр. від участі в революції Західного регіону, котрий у жорстоких реаліях боротьби часто ставав заложником і жертвою воєнних дій української, польської, кримської, московської і турецької армій;
- провідна роль у розвитку революції козацтва – стану дрібних землевласників фермерського типу;
- зрада національних інтересів з боку більшості панівного стану суспільства – князів, магнатів, шляхти, які разом з

поляками, литовцями, білорусами придушували визвольну боротьбу України за незалежність і соборність;

- слабкий позитивний вплив на розвиток революції міського патріциату, інтелігенції, вищого й середнього духовенства;
- домінування збройних форм боротьби, що набирала час від часу надзвичайно жорстокого характеру й супроводжувалася проявами етнічних чисток;
- вкрай негативна роль геополітичного фактора, оскільки уряди сусідніх імперій всіляко протидіяли виборенню Україною незалежності й намагалися включити її землі до своїх володінь.

Причини поразки, на погляд В. Смоля і В. Степанкова, такі:

- відсутність досвіду державного будівництва в еліті, котра очолила боротьбу; незавершеність процесу її консолідації навколо національної державної ідеї; існування гострих суперечностей між окремими угрупованнями, що породжували жорстоку боротьбу за владу;
- переважання в ментальності значної частини еліти, козацтва й інших верств населення особистих, групових, станових інтересів над національними й державними;
- зрада національних інтересів з боку більшості панівного стану передреволюційного суспільства;
- перебування в зародковому стані на початок революції національної державної ідеї, що зумовило політику автономізму її керівництва у 1648 р., яка призвела до залишення ворогові Західного регіону, породивши проблему соборності Української держави;
- ліквідація встановленої Б. Хмельницьким монархічної форми правління й утвердження республікансько-олігархічної форми, що спричинила слабкість центральної влади, міжособну боротьбу за булаву, всевладдя (отаманство) старшини на місцях;
- грубі прорахунки після смерті Б. Хмельницького урядів у проведенні внутрішньої політики, які викликали загострення соціальної боротьби, що руйнувала підвалини молоді держави;
- великі масштаби люмпенізації суспільства, анархо-охлократичні рухи соціальних низів;
- деструктивна політична роль Запорожжя впродовж кінця 50-х – першої пол. 70-х рр.;
- постійна агресія (у різних формах) з боку Речі Посполитої, Московії, Кримського ханства й Порту, спрямована на ліквідацію самостійної Української держави.

Революція завершилася для української нації поразкою: не вдалося ні створити держави в етнічних межах України, ні відстояти незалежність козацької України, хоча за свободу було заплачено неймовірно високу ціну. Втрати (від воєнних дій, голоду, епідемій, захоплення в яsir, переселень у межі сусідніх країн, зокрема Московії та Молдавії) становили майже

65-70% всього населення України, яке на 1648 р. налічувало близько 4-5 млн. осіб (у Правобережній Україні втрати сягали близько 85-90% її мешканців). Страхітливих руйнувань зазнали міста й села; було завдано надзвичайно великої шкоди розвитку ремесел, промислів й торгівлі.

Значення революції полягало у тому, що:

- вона привела до створення національної держави, частина якої у формі Лівобережного гетьманства на правах автономії проіснувала в складі Росії до початку 80-х рр. XVIII ст.;
- зумовила формування національної державної ідеї, яка стала для наступних поколінь українців неписаним заповітом у боротьбі за незалежність;
- сприяла еволюції української нації;
- відіграла вирішальну роль у формуванні нової політичної еліти;
- стала могутнім імпульсом для розвитку національної самосвідомості, зокрема ідеології елітарного націоналізму;
- зумовила закріплення назви «Україна» за витвореною державою й започаткувала зміну назви «Руський народ» на «Український народ»;
- істотно збагатила традиції боротьби як проти національно-релігійного, так і соціального гноблення;
- пробудила волю нації до самоутвердження й самовираження у формі незалежної соборної держави;
- забезпечила умови, коли впродовж тривалого часу після її завершення козаки, міщани й селяни продовжували користуватися плодами соціально-економічних завоювань, здобутих у роки революції. Наприклад, матеріали Генерального опису Лівобережної України 1765-1769 рр. фіксують численні факти, коли селянські та козацькі поля, городи, сіножаті кваліфікуються як «свої власні», «свої жилі» тощо;
- сприяла розвитку усної народної творчості, мови, освіти, історичної науки (у формі літописання), літератури тощо.

Викладач акцентує увагу студентів на те, що в жодному випадку не можна розглядати Національну революцію як якусь другорядну подію хутірського масштабу в контексті європейського революційного руху XVI-XVIII ст. Адже далеко не випадково в її розвитку можна віднайти спільні риси з розвитком Нідерландської революції. Це:

- довготривалість боротьби за незалежність, нерівномірність розвитку, імпульсивність, чергування спадів і піднесення;
- складність і суперечливість боротьби, непросте переплетення соціально-економічних, політичних і релігійно-ідеологічних протиріч у Нідерландах нерідко ставило трудящих по різні боки барикад. Подібним чином ситуація складалася і в Україні, коли селяни, міщани й козаки часто воювали проти української армії разом з польськими, московськими, кримськими військами;

- важлива роль релігійного фактора;
- переплетення національно-визвольної боротьби з соціальною, правда, оскільки Нідерландська революція була «революцією переважно міською», то селянський рух, на відміну від України, не набрав загальнонаціонального характеру;
- в обох країнах боротьба точилася у різноманітних формах – від найпасивніших до найактивніших, включаючи воєнні дії, політичну й дипломатичну боротьбу. На жаль, і в Нідерландах, і особливо в Україні протиборствующі сторони проявляли нетерпимість, жорстокість, терор тощо;
- Українська і Нідерландська держави утворилися не в межах усіх етнічних територій, а лише в окремих їхніх частинах, внаслідок чого кордони проходили не за національно-мовними, а за географічними рубежами;
- подібність соціально-економічних районів, що послужили ядром утворених держав. Так, у Нідерландах вона виникла і відстояла незалежність у північних провінціях: Голландії, Фрісландії, Дренті й інших, де зберігався значний прошарок вільних селян, котрі не знали феодальної залежності, буржуазний розвиток мав надійнішу основу, а селянсько-плебейський рух виступав організованіше. На терені України держава оформилася у південному і південно-східному регіонах, де також більшість селян залишалася незакріпаченою й зосереджувався козацький стан, котрий був організатором і керівником революції. Тому уряди обох держав докладали багато зусиль, щоб домогтися включення до їх складу решти територій, проте безуспішно;
- відсутність єдності серед політичної еліти негативно позначалася, особливо в Україні, на ході визвольної боротьби;
- в обох революціях вкрай негативну роль відігравав геополітичний фактор.

Нарешті, останнє: в зовнішньополітичному аспекті Українська революція зумовила серйозну зміну співвідношення сил у Східній, Південно-Східній, Центральній і Північній Європі. Вона різко послабила позиції Речі Посполитої та Криму й привела до зміцнення ролі Російської імперії, Швеції й Бранденбургу⁴.

Вивчення окремих проблемних дискусійних питань Національної революції XVII ст. в Україні доцільно винести на засідання наукового гуртка з історії України. Використовуючи праці академіків В. Смоля і В. Степанкова на семінарських заняттях бажано заслухати і обговорити реферати на такі теми: «Богдан Хмельницький: особистість у контексті епохи», «Українська національна революція 1648-1676 рр. крізь призму століть», «Воєнне мистецтво Богдана Хмельницького та його сподвижників», «Проблема становлення монархічної форми правління Богдана Хмельницького (1648-1657 рр.)», «Берестечко – незгасне полум'я ратної звитяги українського народу», «Доба козаччини в усній народній творчості українського народу» та ін.

Вивчення теми «Національна революція XVII століття в Україні» за працями академіків В. Смоля і В. Степанкова в курсі історії України на лекціях, семінарських заняттях, підготовці доповідей і рефератів сприяє прищепленню патріотичних почуттів у юнаків та дівчат, любові до рідного краю, Батьківщини, готовність стати на захист її кордонів.

Примітки:

1. Грушевський М. Хмельницький і Хмельниччина. Історичний ескіз / М. Грушевський // Записки наукового товариства ім. Т. Шевченка. – Львів, 1898. – Т. 23-24. – С. 2.
2. Смолій В. У пошуках нової концепції Визвольної війни українського народу XVII ст. / В. Смолій, В. Степанков. – К., 1992. – С. 24-36.
3. Рибалка І.К. Історія України / І.К. Рибалка. – Харків, 1995. – Ч. 1. – С. 272.
4. Смолій В.А. Українська національна революція 1648-1676 рр. крізь призму століть / В.А. Смолій, В.С. Степанков // Український історичний журнал. – 1998. – №1. – С. 3-24; №2. – С. 3-25; №3. – С. 3-12.

В статье анализируются методологические проблемы изучения Национальной революции XVII века в Украине по трудам выдающихся отечественных историков академиков В. Смолья и В. Степанкова. Акцентируется внимание на том, что использование трудов этих авторитетных исследователей является эффективным средством в деле патриотического воспитания студенческой молодежи, формирования национального сознания, возрождения национальной гордости и исторической памяти.

Ключевые слова: Валерий Смолий, Валерий Степанков, лекция, семинар, Национальная революция, Богдан Хмельницкий, гетьман, государство, казачество, Подолье, Вольня.

Отримано: 03.09.2015 р.

УДК 378.147.111

Наталія Лопачька

ОРГАНІЗАЦІЯ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ СТУДЕНТІВ (з досвіду викладання курсу «Нова історія країн Азії та Африки»)

У статті висвітлюються особливості організації самостійної роботи студентів у вищій школі на прикладі викладання курсу «Нова історія країн Азії та Африки».

Ключові слова: самостійна робота студента, вищий навчальний заклад, семінар, лекція, пізнавальна діяльність, знання.

Процес навчання студентів у вищих навчальних закладах на історичних спеціальностях, безумовно, передбачає поєднання різних форм його організації. Здебільшого основними залишаються такі: лекційні, семінарські, практичні, лабораторні заняття